

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle
Postbus 194, 8000 AD Zwolle
Verschijnt vier maal per jaar

Jaargang 7, Nummer 1 / Tisjri 5754 - Oktober 1993

+))
* Oplage 300 exemplaren - Abonnement f 12,- - Postgiro 259272 *
.))-

TUSSEN SJABBAT EN ZONDAG

door Peter van 't Riet

Voor het eerst sinds eeuwen zien we in onze tijd dat in sommige hoeken van het Christendom een oprechte belangstelling voor het Jodendom ontstaat. Deze belangstelling is er niet een voor een "willekeurige andere godsdienst", maar heeft alles te maken met de oorsprong en inhoud van de christelijke godsdienst zelf. Eeuwenlang hebben Christenen de wezenlijke betekenis van het Jodendom ontkent. Als er al belangstelling voor het Jodendom was dan alleen om het met kracht van argumenten te kunnen bestrijden. Vandaag daarentegen pogen vele Christenen in leerhuizen en gesprekskringen onbevooroordeeld het Jodendom te bestuderen, niet in het minst om de oorsprong van hun eigen godsdienst te herontdekken. Dat levert niet alleen veel nieuwe en heldere inzichten, het schept ook heel vaak nieuwe problemen en dilemma's. In dit artikel wil ik een zo'n dilemma bespreken: de relatie tussen sjabbat en zondag.

De boeken van het Nieuwe Testament, de bronnen van het Christendom, zijn geschriften afkomstig uit een joodse wereld. Als we ze langzaam maar zeker ontdoen van de dikke laag exegetische aanslibbels waarmee ze in de loop der eeuwen zijn bedekt, dan komen er geschriften tevoorschijn die een grotere verwantschap vertonen met het Jodendom van nu, dan met het Christendom van eeuwen. Tegelijkertijd ontdekken we dat het Christendom zijn gangbare vorm en inhoud niet ontleent aan het joodse karakter van het Nieuwe Testament, maar aan het Grieks-Romeinse gedachtengoed waarmee de latere kerkvaders het Nieuwe Testament zijn gaan interpreteren en uitleggen. En tussen het werk van de kerkvaders en het oorspronkelijk joodse karakter van het Nieuwe Testament bestaan nogal grote tegenstellingen (1). Daarom worden Christenen die zich vandaag trachten te baseren op het oorspronkelijke karakter van het Nieuwe Testament, met hun neus op het Jodendom gedrukt. En als zij zich bovendien nog met het huidige Jodendom engageren, omdat zij daarin de legitieme voortzetting zien van het Oud- en Nieuwtestamentische Israël, dan ontstaan er een aantal praktische en theologische problemen die

nadere bezinning vereisen. Want Jood worden hoeven zij niet, maar traditioneel Christen blijven kunnen zij ook niet langer! Een van die problemen waar men tegen aan loopt als men zich als Christen oriënteert op het Jodendom, is het feit dat beide godsdiensten een verschillende wekelijkse feest- en rustdag hebben: het Jodendom de sjabbat die vrijdagavond met zons- ondergang begint en zaterdagavond bij zonsondergang eindigt, en het Christendom de zondag welke duurt van middernacht tot middernacht. Om de vraag te beantwoorden hoe men als Christen met deze situatie zou kunnen omgaan, is het goed eerst te bezien waar dit verschil tussen sjabbat en zondag vandaan komt.

De sjabbat in de evangeliën (2)

Voor Jezus en zijn discipelen was de zondag, de eerste dag van de week, een gewone werkdag en in de evangeliën is niets dat er op wijst dat zij van mening waren dat daarin ooit verandering zou moeten komen. Integendeel, de beschrijving die de evangelisten Markus, Matteüs en Lukas geven van het optreden van Jezus en zijn volgelingen, wijst uit dat zij de sjabbat,

de laatste dag van de week, op een volkomen vanzelfsprekende manier vierden zoals vele, zo niet de meeste Joden dat in hun tijd deden (3). Het is bijvoorbeeld zeer opmerkelijk dat de vier evangelisten eenstemmig vertellen, dat de zorg voor de dode Jezus een etmaal lang opgeschort moest worden vanwege de sjabbat (Mark. 15:42-16:1; Mat. 28:1; Luk. 23:54-24:1; Joh. 19:42-20:1). Ruim een eeuw na Jezus' dood schetst de apologeet Justinus ons echter, hoe de niet-joodse volgelingen van Jezus in Rome nog slechts de zondag als dag van samenkomst vieren. Bovendien is er dan van enige eerbied voor Jezus' joodse levenswijze weinig meer te bespeuren. Vanwaar nu de inwisseling van de sjabbat voor de zondag in het latere Christendom?

Ongetwijfeld is een belangrijk gegeven daarbij geweest het eenstemmige getuigenis van de evangelisten, dat de opstanding van Jezus uit het graf plaatsvond bij het aanbreken van de eerste dag van de week, dus zondagochtend bij zonsopgang (Mark. 16:2 e.v.; Mat. 28:1 e.v.; Luk. 24:1 e.v.; Joh. 20:1 e.v.). Maar dit is slechts één element geweest en op zichzelf niet voldoende om het gaan vieren van de zondag met verwaarlozing van de sjabbat afdoende te verklaren. Over de precieze gang van zaken in deze kwestie zijn we niet ingelicht door enig document uit de eerste eeuwen. De berichten over de dag waarop de Christenen bijeen kwamen zijn tot halverwege de tweede eeuw fragmentarisch en niet steeds ondubbelzinnig. Desondanks kunnen we de historische ontwikkeling welke de Christenen van de sjabbat naar de zondag leidde met enige waarschijnlijkheid rekonstrueren.

Sjabbat en zondag in de Handelingen der Apostelen

De joodse aanhangers van Jezus bleven als Tora-getrouwe Joden ook na zijn dood en na het ontstaan van de opstandingstraditie de sjabbat vieren. Daarnaast belegden zij op één of enkele avonden in de week bijeenkomsten bij een van hen aan huis, waar zij met elkaar 'brood braken', dat wil zeggen een maaltijd hielden, en de Schriften en de mondelinge leer bestudeerden. Tot deze mondelinge leer behoorde ook het leven en de leer van rabbi Jezus van Nazareth, die zij aan elkaar doorvertelden en met elkaar bediskussieerden. Ook sommige andere joodse groeperingen hielden zulke bijeenkomsten, hetzij op sjabbatavond, hetzij op avonden van werkdagen. Het is heel wel denkbaar dat Jezus' joodse volgelingen al vroeg de zaterdagavond na zonsondergang, dat is de avond na afloop van de sjabbat voor deze bijeenkomsten gingen bestemmen.

Van een dergelijke bijeenkomst op zaterdagavond treffen we namelijk in Hand. 20:7-12 een levendige beschrijving aan. Eerst wordt vermeld

dat 'wij' op de eerste dag van de week samengekomen waren om brood te breken (Hand. 20:7a). De misvatting zou nu echter kunnen ontstaan dat dit op zondagochtend was. De eerste dag begon echter op zaterdagavond en het vervolg van het verhaal wijst ook uit dat deze bijeenkomst op dat tijdstip plaatsvond. Omdat Paulus de volgende dag (in de zin van 'overdag', dus zondagmorgen) van plan was te vertrekken, zette hij zijn toespraak voort tot middernacht (Hand. 20:7b). Ter meerdere sfeertekening van het nachtelijke karakter van de bijeenkomst worden de lampen in de bovenzaal vermeld (Hand. 20:8). Dan valt een jongeman, genaamd Eutychus, door slaap bevangen uit het venster en wordt beneden dood opgenomen (Hand. 20:9). Paulus behandelt de jongen nu zoals de profeten Elia en Elisa dat deden in dergelijke gevallen (1 Kon. 17:21; 2 Kon. 4:34) en zegt leven in hem te voelen (Hand. 20:10). Vervolgens spreekt hij met de aanwezigen tot de morgenstond, waarna hij vertrekt (Hand. 20:11). Op dat moment, dat wil zeggen op de eerste dag van de week bij het aanbreken van de morgen, *hetzelfde tijdstip waarop Jezus uit het graf opstond*, brengen zij de jongeman Eutychus levend weg (Hand. 20:12).

Van sjabbat naar zondag

Naast een dergelijke zaterdagavondbijeenkomst is er nog een belangrijk liturgisch moment geweest, dat een rol heeft gespeeld bij de overgang van sjabbat naar zondag. Vrome Joden hebben de gewoonte dagelijks bij het aanbreken van de ochtend de dag te beginnen met het ochtendgebed of Sjachariet. Is er geen synagoge in de buurt dan doet men dit thuis - waarbij men moet bedenken dat men vroeger veel meer dan vandaag allerlei zaken in familie- en buurtverband deed -, maar als er een synagoge is dan gaat men erheen om samen met andere Joden het Sjachariet te bidden. Ongetwijfeld heeft dit ochtendgebed op de ochtend van de zondag voor de joodse volgelingen van Jezus een speciale betekenis gekregen, toen eenmaal zijn opstanding op dat tijdstip een aanvaarde traditie was geworden. Maar aanleiding om van dit ochtendgebed een uitgebreide eredienst te maken vergelijkbaar met de eredienst op sjabbatmorgen in de synagoge was er niet, zolang de gemeente van Jezus' volgelingen hoofdzakelijk uit Joden bestond.

Het gebeurde echter al in een zeer vroeg stadium dat ook niet-Joden zich bij de gemeenschap van Jezus' volgelingen aansloten. Verwonderlijk is dit overigens niet. De synagoge gemeenschappen, vooral in de diaspora, werden vaak omringd door een grote menigte belangstellende niet-Joden, die ook wel 'Godvrezenden' werden genoemd en waarvan velen op den duur als Proselieten tot het Jodendom overgingen. Waarschijnlijk hebben vele van deze Godvrezenden ook de joodse gebedspraktijk gevolgd en praktizeer-

den het ochtend-, middag-, avond-, en nachtgebed, wellicht op een eigen, aangepast manier. Een sprekend voorbeeld daarvan treffen we aan in Hand. 10:30, waar de godvrezende Romeinse hoofdman Cornelius op het uur van het middaggebed thuis in gebed is. Die Godvrezenden hebben ongetwijfeld deelgenomen aan de zaterdagavondbijeenkomsten van de joodse volgelingen van Jezus en konden hun joodse geestverwanten de volgende ochtend vroeg wederom ontmoeten bij het ochtendgebed op het tijdstip van Jezus' opstanding.

In deze situatie ligt ongetwijfeld de sleutel tot de verzelfstandiging van de zondag in de latere Christelijke Kerk. Toen de gemeenschappen van Jezus' aanhangers met name buiten het land Israël meer en meer alleen uit niet-Joden gingen bestaan, ebde de betekenis van de sjabbat steeds verder weg en bleven de zaterdagavondbijeenkomst en het zondag-ochtendgebed met zijn speciale 'opstandingskarakter' bewaard. De zondag was overigens een gewone werkdag ook voor de Christenen en na het ochtendgebed ging men uit elkaar om aan het dagelijks werk te gaan. Op bepaalde plaatsen is men naar het schijnt vervolgens het 'breken van het brood', dat wil zeggen de gemeenschappelijke maaltijd, op zondag aan het eind van de middag of in het begin van de avond gaan vieren na afloop van de werkdag. Dit althans zou opgemaakt kunnen worden uit een brief van Plinius de Jongere, de Romeinse gouverneur van Bithynië in Klein-Azië, aan keizer Trajanus omstreeks 112 C.J. (althoewel de brief de zondag niet duidelijk vermeldt). Op den duur zijn de elementen van de bijeenkomst op zaterdagavond, zoals schriftlezing, predikatie en maaltijd, verplaatst naar het zondagochtendgebed, dat daarmee het karakter van een ware eredienst kreeg. Met name in de westerse kerken was dit al vroeg het geval. De beschrijving die Justinus Martyr (ca. 150 C.J.) van de christelijke eredienst op zondagochtend geeft, heeft veel gemeen met zo'n oorspronkelijke bijeenkomst op zaterdagavond, zoals die in Hand. 20 beschreven wordt. Men komt - naar we mogen aannemen - voor zonsopgang bij elkaar voor achtereenvolgens schriftlezing, predikatie, gebed en maaltijd met brood, wijn en water. De sjabbat speelt dan reeds in het leven van de Christenen uit de heidenen geen rol van enige betekenis meer. Overigens heeft de zondag in de tweede eeuw nog geenszins het karakter van een rustdag. Dat zal deze pas krijgen door de wetgeving van de Christen geworden Romeinse keizer Constantijn de Grote en diens opvolgers (na 313 C.J.).

De zondag als dochter van de sjabbat

Voor hedendaagse Christenen die de joodse oorsprong van hun godsdienst herontdekken en deze

zwaar willen laten wegen in hun leven, rijst nu de vraag wat zij met het verschil tussen sjabbat en zondag aan moeten. Is het nog wel verantwoord de zondag als belangrijkste dag van de week te beschouwen, nu zo duidelijk voor ogen is komen te staan, dat deze zondagsopvatting vreemd is aan de joodse oorsprong van het Christendom? Moet men niet in navolging van Jezus en zijn leerlingen de sjabbat weer als wekelijkse feest- en rustdag invoeren en deze tegelijk met de Joden vieren? Het is toch duidelijk dat de hele bijbelse gedachtenwereld rondom de indeling van de tijd ervan uitgaat, dat de sjabbat centraal staat in het leven van Israël? Men kan zelfs verder gaan en wijzen op uitspraken van de profeten waaruit blijkt dat zij de sjabbat beschouwden als de uiteindelijke rustdag voor alle mensen (bijv. Jes. 56:2). In het verlengde daarvan zou men het vieren van de sjabbat door Christenen tegelijk of zelfs samen met de Joden als een vervulling van de profetie kunnen zien!

Daar staat tegenover dat het vieren van de zondag in de van oudsher christelijke streken een reeds vele eeuwen ingeburgerde gewoonte is, die de hele indeling van de week bepaalt en het leven van zowel christelijke als vele niet-christelijke gemeenschappen diepgaand beïnvloedt. En in die situatie is binnen afzienbare tijd ook geen verandering te verwachten. Wie als Christen de sjabbat zou willen vieren - en dan nog afgezien van de vraag hoe dat zou moeten - komt onherroepelijk voor een deel buiten de huidige christelijke (en andere niet-joodse) gemeenschappen te staan. Zowaar een niet eenvoudige dilemma!

Er zijn echter een aantal overwegingen te noemen die Christenen die zich op het Jodendom oriënteren, kunnen helpen dit dilemma tot een oplossing te brengen. In de Tora geldt de verplichting de sjabbat te vieren alleen voor Joden en voor vreemdelingen die in joodse gemeenschappen leven. Dit betekent zeker dat Christenen die in Israël wonen, geheel in overeenstemming met de Tora en met de joodse oorsprong van het Christendom handelen, als zij de sjabbat als wekelijkse feest- en rustdag vieren en de zondag als werkdag doorbrengen. Anderzijds is het aan niet-Joden die buiten joodse gemeenschappen leven ook niet verboden aan de sjabbat een speciaal karakter te geven: zij mogen het wel, maar hoeven het niet te doen! Christenen hoeven bovendien in het geheel niet de verplichting te voelen de sjabbat op een orthodox-joodse wijze te vieren. Zij kunnen met een gedeeltelijke 'mee'-viering al een belangrijke verdieping aan hun leven geven. Wie ook dat - om welke reden dan ook - niet kan of wil, zou bijvoorbeeld al kunnen volstaan met elke vrijdagavond twee (sjabbat)kaarsen aan te steken als wekelijkse blijk van erkenning dat de sjabbat niet alleen in de tijd, maar ook theologisch aan de zondag voorafgaat.

Behalve deze overwegingen rondom de sjabbat zijn er ook een aantal overwegingen rondom de

64444444444444444444444444444444@
 5 **CURSUSSEN 1993-1994** *
 F)))))))))))))))))))))))))))) -

Tot onze vreugde kunnen we melden dat alle door onze stichting aangeboden cursussen dit seizoen van start zullen gaan. De belangstelling is voor sommige cursussen zelfs buitengewoon. De korte cursus over de Qumran-rollen trok zelfs 54 deelnemers, waardoor we moesten uitwijken naar de zaal van de grote sjoel. Vrij Leerhuis 1, Vrij Leerhuis 3 en de cursus Ruth doen het met 25 deelnemers. Helaas voor hen moesten sommige belangstellenden naar andere cursussen worden verwezen. De cursussen Vrij Leerhuis 2 en Bijbels-Hebreeuws doen het met wat bescheidener aantallen deelnemers. De cursus Bijbels-Hebreeuws 1 met slechts 3 deelnemers vindt niet plaats in de synagoge maar bij de docent aan huis.

De cursus Geschiedenis van de Joden in Nederland die in het voorjaar van start gaat, kan nog wel enkele deelnemers gebruiken. Bij deze cursus is in tegenstelling tot wat in de cursusfolder vermeld staat, de reader verplicht, omdat het anders niet goed mogelijk is de cursus te volgen.

Peter van 't Riet

64444444444444444444444444444444@
 5 **LENEN VAN BOEKEN** *
 F)))))))))))))))))))))))))))) -

Tijdens cursusavonden is er voor cursisten de gelegenheid boeken te lenen uit onze bibliotheek. Ook tijdens avonden van cursussen die u niet zelf volgt, kunt u terecht als u even meldt wie u bent. De huishoudelijke coördinator van de cursus zorgt er voor dat u toegang kunt krijgen tot de kast van de bibliotheek in het leslokaal in de synagoge. Boven op de kast staat een kaartenbak met catalogus. Op de onderste plank staat een bak (A4-formaat) met een namenlijst voor gebruikers. Zelf moet u uw naam invullen op deze lijst, waardoor u vanzelf een gebruikersnummer krijgt. In het boek dat u wilt lenen zitten twee rose kaartjes. Op beide vult u uw gebruikersnummer in en de datum van uitleen. Het ene rose kaartje doet u terug in het boek als een geheugensteuntje voor u zelf. Het andere rose kaartje legt u in het kleine bakje dat in de A4-bak staat terwille van onze administratie. U mag de boeken vier weken lenen. Daarna graag terugbrengen of even een berichtje aan onze bibliothecaresse Trudy Kwakkel, tel. 05202-24021.

64444444444444444444444444444444@
 5 **TENTOONSTELLING** *
 F)))))))))))))))))))))))))))) -

Tentoonstelling 'Joods leven in en om Zwolle' na 1 jaar

Begin mei 1992 opende de Zwolse burgemeester L. Hermans op de vrouwengalerij van de Zwolse synagoge de tentoonstelling 'Joods leven in en om Zwolle'. Sindsdien is de tentoonstelling bijna elke zondagmiddag te bezichtigen geweest door de inzet van een groep van acht suppoosten die om de beurt een middag voor hun rekening nemen. Daarnaast is de tentoonstelling ook door vele groepen bezoekers bekeken tijdens rondleidingen in de synagoge.

In het voorjaar van 1993 werd de thematentoonstelling over Pesach ingericht, die daarna vier weken was te bezichtigen. Juist deze thematentoonstelling bleek erg veel belangstelling te wekken. Tijdens de zes zondagen waarop deze tentoonstelling geopend was bezochten bijna 400 mensen de expositie. In het gehele jaar konden ca. 800 bezoekers ontvangen worden, waarvan het merendeel in voor- en najaar. Ook tijdens Open Monumentendag op 12 september was de tentoonstelling geopend, die toen door 400 mensen werd bezocht. Hoeveel groepen in de loop van het jaar de tentoonstelling bekeken, is niet bekend. In ieder geval werden ruim 1200 bezoekers geregistreerd. De inkomsten uit de tentoonstelling komen ten goede aan de Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle.

Na één jaar ervaring met de openstelling werd besloten de tentoonstelling van 1 november tot 1 maart op de zondagmiddagen te sluiten. Niet alleen kwam er in deze periode nauwelijks bezoek, ook was het voor de dienstdoende suppoosten moeilijk warm te blijven in het verder onverwarmde gebouw. Het succes van de thematentoonstelling over Pesach deed de tentoonstellingscommissie besluiten meer van dit soort korte exposities te organiseren. Tenslotte werd besloten om één keer in de maand een rondleiding te organiseren tijdens de zondagmiddagopenstelling. De eerste rondleiding heeft inmiddels plaatsgehad en mag met ruim 40 bezoekers een succes genoemd worden.

De tentoonstelling 'Joods leven in en om Zwolle' kan elke zondagmiddag tussen 13.30 en 17.00 uur bezocht worden in de periode 1 maart tot 1 november. Het gehele jaar door kunnen groepen een rondleiding in de synagoge aanvragen. Daarbij wordt ook de tentoonstelling bezocht. Voor een afspraak kunt u bellen met de heer H. Kan (038 - 535023) of de heer W. Cornelissen (038 - 535994).

Jaap Hagedoorn

za 9/10 Sjabbat Bereesjiet (Gen. 1:1-6:8)
-----
zo 10/10 Kadercursus Sjabbat, dag 1
ma 11/10 Vrij Leerhuis 2 (Rasji's exegese van de
Abraham-verhalen), avond 1
di 12/10 Hebreeuws 4 (bijhoudcursus Snijders),
middag 3
wo 13/10 Vrij Leerhuis 3 (Talmoed), avond 1
* Genootschap Nederland-Israël, afdeling
Zwolle. Mevr. H.M. Gelderblom-Lank-
hout over: De actuele politieke situatie in
het Midden-Oosten. Plaats: Synagoge van
Zwolle, Samuel Hirschstraat 8 (v.h.
Schoutenstraat). Tijd: 19.30 uur. Toegang
gratis.
do 14/10 Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), avond
3
za 16/10 Sjabbat Noach (Gen. 6:9-11:32)
-----
ma 18/10 Vrij Leerhuis 2 (Rasji's exegese van de
Abraham-verhalen), avond 2
di 19/10 Hebreeuws 4 (bijhoudcursus Snijders),
middag 4 - Vrij Leerhuis 1 (Joodse ritën
en symbolen), avond 3
* Genootschap Nederland-Israël, afdeling
Kampen. Mevr. drs. Putscher-Wolff over:
Bijbelse figuren in het Oude Testament en
de Koran (met dia's). Plaats: De Halte,
Oudestraat 219, Kampen. Tijd: 20.00 uur.
do 21/10 Hebreeuws 3 (bijhoudcursus Boertjens),
avond 2
za 23/10 Sjabbat Lech Lecha (Gen. 12:1-17:27)

zo 24/10 Kadercursus Sjabbat, dag 2
ma 25/10 Hebreeuws 1 (Beginnerscursus), avond 4
wo 27/10 Cursus Qumran/Dode-Zeerollen, avond 3
do 28/10 Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), avond 4
za 30/10 Sjabbat Wajeera (Gen. 18:1-22:24)
-----
ma 1/11 Vrij Leerhuis 2 (Rasji's exegese van de
Abraham-verhalen), avond 3
di 2/11 Hebreeuws 4 (bijhoudcursus Snijders),
middag 5 - Vrij Leerhuis 1 (Joodse rit en
symbolen), avond 4

wo 3/11 Cursus Ruth, avond 1
do 4/11 Hebreeuws 3 (bijhoudcursus Boertjens),
avond 3

za 6/11 Sjabbat Chajeei Sarah (Gen. 23:1-25:18)
* A Shayna Maidel, toneelstuk van Barbara
Lebow, Ensemble KNS/Raamtheater.
Regie: Oded Kotler. Plaats: Schouwburg
Odeon (Schouwburgzaal), Koestraat 1,
Zwolle. Tijd: 20.00 uur. Toegang: f 25,-.
-----
zo 7/11 Kadercursus Sjabbat, dag 3
ma 8/11 Hebreeuws 1 (Beginnerscursus), avond 5
* Genootschap Nederland-Israël, afdeling
Zwolle. Rabbijn W.J.E. van Dijk over:
Emoties binnen de joodse traditie. Plaats:
Synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat
8 (v.h. Schoutenstraat). Tijd: 19.30 uur.
Toegang gratis.

wo 10/11 Vrij Leerhuis 3 (Talmoed), avond 2
do 11/11 Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), avond 5
za 13/11 Sjabbat Toledot (Gen. 25:19-28:9)
-----
ma 15/11 Vrij Leerhuis 2 (Rasji's exegese van de
Abraham-verhalen), avond 4
di 16/11 Hebreeuws 4 (bijhoudcursus Snijders),
middag 6 - Vrij Leerhuis 1 (Joodse rit en
symbolen), avond 5
* Genootschap Nederland-Israël, afdeling
Ommen. Mr. R.A. Levisson over: Het
Chanoekah-feest. Voor plaats en tijd:
05291-1581.

wo 17/11 Cursus Ruth, avond 2
do 18/11 Hebreeuws 3 (bijhoudcursus Boertjens),
avond 4

+)))))))))) (advertentie))))))

DE JOODSE INVLOED OP DE WESTEUROPESE CULTUUR

Zeven boeiende, goed leesbare artikelen over dit weinig bekende thema, dat meer studie waard is:

- Het monotheïsme
- Sociale bewegingen
- De kerkelijke liturgie
- De filosofie van Levinas
- Het Westeuropese recht
- De positie van de vrouw
- De ontwikkeling van de techniek

Auteurs:

- mr. R.A. Levisson
- prof. dr. S. Leijdesdorff
- dr. W.H. Zuidema
- dr. R. van Riessen
- prof. dr. H. Bianchi
- prof. dr. R.G. Fuks-Mansfeld

Een uitgave van STICHTING JUDAICA ZWOLLE

Zeer geschikt voor leerhuizen, gespreksgroepen en zelfstudie - Ook fraai als geschenk aan uw relaties

Verkrijgbaar door

f 24,95 (incl. verzendkosten)

over te maken op giro 259272
t.n.v. penn. Stg Judaica Zwolle, Zwartsluis
o.v.v. 'Boek Joodse invloed'

Bij aanschaf van meer dan 5 exemplaren 10% korting

za 20/11 Sjabbat Wajeetsee (Gen. 28:10-32:3)

zo 21/11 Kadercursus Sjabbat, dag 4

ma 22/11 Hebreeuws 1 (Beginnerscursus) avond 6

di 23/11 * Genootschap Nederland-Israël, afdeling
Kampen. Oud-inwoners van Nes-Amin,
een christelijke nederzetting in Israël,
vertellen over hun ervaringen. Plaats: De
Halte, Oudestraat 219, Kampen. Tijd:
20.00 uur.

wo 24/11 Vrij Leerhuis 3 (Talmoed), avond 3
* Genootschap Nederland-Israël, afdeling
Hoogeveen. Prof. dr. C.J. den Heyer over:
De ontdekking en de bete-
kenis van de Qumran-rollen. Voor plaats
en tijd: 05280-62056.

do 25/11 Hebreuws 2 (gevoorderdencursus), avond
6

za 27/11 Sjabbat Wajisjlach (Gen. 32:4-36:43)

-----

ma 29/11 Vrij Leerhuis 2 (Rasji's exegese van de Abraham-verhalen), avond 5

di 30/11 Hebreeuws 4 (bijhoudcursus Snijders),
middag 7 - Vrij Leerhuis 1 (Joodse riten en
symbolen), avond 6

wo 1/12 Cursus Ruth, avond 3

do 2/12 Hebreeuws 2 (gevorderden), avond 7

za 4/12 Sjabbat Wajeesjev (Gen. 37:1-40:23)

ma 6/12 Hebreeuws 1 (Beginnerscursus) avond 7

* Genootschap Nederland-Israël, afdeling
Zwolle. Mevr. dr. R. le Fébre-Feld over: De
kunst in Israël (met dia's)

di 7/12 Hebreuws 4 (bijhoudcursus Snijders),
middag 8

wo 8/12 Vrij Leerhuis 3 (Talmoed), avond 4

do 9/12 Chanoekah (Inwijdingsfeest), 1e dag -
Hebreeuws 3 (bijhoudcursus Boertjens)

avond 5
za 11/12 Sjabbat Miqueets (Gen. 41:1-44:17)
ma 13/12 Vrij Leerhuis 2 (Rasji's exegese van de Abraham-verhalen), avond 6
di 14/12 Vrij Leerhuis 1 (Joodse riten en symbolen), avond 7
wo 15/12 Cursus Ruth, avond 4
do 16/12 Chanoekah (Inwijdingsfeest), 8e dag - Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), avond 8
za 18/12 Sjabbat Wajigasj (Gen. 44:18-47:27)
-----
ma 20/12 Hebreeuws 1 (Beginnerscursus), avond 8
wo 22/12 Vrij Leerhuis 3 (Talmoed), avond 5
do 23/12 Hebreeuws 3 (bijhoudcursus Boertjens), avond 6
vr 24/12 Vastendag van 10 Tewet
za 25/12 Sjabbat Wajechie (Gen. 47:28-50:26) - [1e Kerstdag]
-----
za 1/01 Sjabbat Sjemot (Ex. 1;1-6:1) - [Nieuwjaarsdag]
-----
ma 3/01 Hebreeuws 1 (Beginnerscursus), avond 9
wo 5/01 Vrij Leerhuis 3 (Talmoed), avond 6
do 6/01 Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), avond 9
za 8/01 Sjabbat Wa'era (Ex. 6:2-9:35)
-----
ma 10/01 Vrij Leerhuis 2 (Rasji's exegese van de Abraham-verhalen), avond 7
di 11/01 Hebreeuws 4 (bijhoudcursus Snijders), middag 9 - Vrij Leerhuis 1 (Joodse riten en symbolen), avond 8
wo 12/01 Cursus Ruth, avond 5
* Genootschap Nederland-Israël, afdeling Hoogeveen. Ds. W. Sangers over: Wonderen uit Israëls bodem. Voor plaats en tijd: 05280-62056.
do 13/01 Hebreeuws 3 (bijhoudcursus Boertjens), avond 7
* Genootschap Nederland-Israël, afdeling Ommen. Dr. E. Hertzberger over: Verhalen van Siegfried van Praag en Elie Wiesel. Plaats en tijd: 05291-1581.
za 15/01 Sjabbat Bo (Ex. 10:1-13:16)
-----
ma 17/01 Hebreeuws 1 (Beginnerscursus), avond 10
wo 19/01 Vrij Leerhuis 3 (Talmoed), avond 7
* Genootschap Nederland-Israël, afdeling Zwolle. Drs. J.G.K. Littooj over: Jeruzalem, driemaal heilige stad (met dia's). Plaats: Synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8 (v.h. Schoutenstraat). Tijd: 19.30 uur. Toegang gratis.
do 20/01 Hebreeuws 2 (gevorderdencursus), avond 10

za 22/01 Sjabbat Besjalach (Ex. 13:17-17:16)
-----
ma 24/01 Vrij Leerhuis 2 (Rasji's exegese van de Abraham-verhalen), avond 8
di 25/01 Hebreeuws 4 (bijhoudcursus Snijders), middag 10 - Vrij Leerhuis 1 (Joodse riten en symbolen), avond 9
wo 26/01 Cursus Ruth, avond 6
do 27/01 Toe Bisjwat (Nieuwjaar der Bomen) - Hebreeuws 3 (bijhoudcursus Boertjens), avond 8
za 29/01 Sjabbat Jitro (Ex. 18:1-20:23)

C))))))))))))))))))))))))))))))D
5 BIJEENKOMSTEN VAN HET 5
5 GNI IN ZWOLLE EN 5
5 OMGEVING NA JANUARI 5
F))))))))))))))))))))))))))))))E

ma 14/03 Genootschap Nederland-Israël, afdeling Zwolle. Mevr. T. Benima over: Joden in Nederland na de Tweede Wereldoorlog - de lege sociale ruimte. Plaats: Synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8 (v.h. Schoutenstraat). Tijd: 19.30 uur. Toegang gratis.
di 15/03 Genootschap Nederland-Israël, afdeling Kampen. Prof. dr. C.J. den Heyer over: De ontdekking en de betekenis van de Qumran-rollen. Plaats: De Halte, Oudestraat 219, Kampen. Tijd: 20.00 uur.
do 17/03 Genootschap Nederland-Israël, afdeling Ommen. Mevr. prof. dr. R.G. Fuks-Mansfeld over: De Sefardim in Nederland. Voor plaats en tijd: 05291-1581.
di 12/04 Genootschap Nederland-Israël, afdeling Ommen. De heer W. Cornelissen over: Joods leven in deze streek, N.O.-Overijssel. Voor plaats en tijd: 05291-1581.
di 17/05 Genootschap Nederland-Israël, afdeling Hoogeveen. Drs. C.M.L. Verdegaal over: De Statenbijbel en de rabbijnen. Voor plaats en tijd: 05280-62056.

64444444444444444444444444444444@
 5 **ETTY HILLESUM-WEEK** *
 F)))))))))))))))))))))))))))))) -

Ter gelegenheid van de 50ste sterfdag van Etty Hillesum (Auschwitz, 30 november 1943) wordt in Deventer (haar geboortestad) in de week van 18 t/m 25 november 1993 aandacht besteed aan joodse cultuur. Het voorlopige programma ziet er als volgt uit:

- De hele week zijn er drie tentoonstellingen:
  - 1) Etty Hillesum 1914-1943 in de Athe-neumbibliotheek, Het Klooster 12, tel. 05700-93887.
  - 2) Joods leven in Overijssel, Stadskantoor, Burgestraat 35, tel. 05700-93333.
  - 3) Kamp Westerbork, Openbare Scholenge-meenschap Alexander Hegius, Het Vlier 1, tel. 05700-42233.
- Donderdag 18 november om 20.00 uur in de Atheneumbibliotheek: 'Leven in de woestijn; Joodse cultuur in een lege sociale ruimte', lezing door Tamarah Benima, hoofdredacteur van het Nieuw Israëlitisch Weekblad.
- Vrijdag 19 november om 20.00 uur in Theater De Bouwkunde, Het Klooster 2, tel. 05700-14075: Klezmermuziek, groep 'Kalarash'.
- Zondag 21 november om 14.30 uur in Theater De Bouwkunde: Literair café met Andreas Bur-nier.
- Dinsdag 23 november om 20.00 uur in de Athe-neumbibliotheek: 'Etty Hillesum, geen idool maar uitnodiging tot bezinning', inleiding door dr. Loed Loosen SJ.
- Woensdag 24 november om 14.00 uur begin-nend bij het gebouw van de VVV, Brink 55, tel. 05700-16200: Stadswandeling door joods Deventer onder leiding van Manja Pach.

Verder zullen er films worden gedraaid en de thea-terschool uit Kampen heeft haar medewerking toege-zegd.

Deze week is een particulier initiatief van een aantal Deventenaren en wordt ondersteund door de Ge-meente Deventer, De Culturele Raad en de Etty Hillesumstichting. Nadere informatie kan worden verkregen bij de VVV, tel. 05700-16200.

Ingrid Petiet

+))),
 * *
 .)) -

64444444444444444444444444444444@
 5 **SCHENKINGEN VAN BOEKEN** *
 F)))))))))))))))))))))))))))))))) -

Van de heer Pel uit Kampen kregen we voor de bibliotheek het boek: *Jankef's Jongste* van de joods-Kampense schrijver Samuel Goudsmit.
 Onze hartelijke dank daarvoor.

Heeft u boeken op het gebied van het Jodendom die u van de hand wilt doen, dan houden we ons aanbevolen voor de bibliotheek in de synagoge. U kunt contact opnemen met onze bibliothecaresse Trudy Kwakkel, tel. 05202-24021.

64444444444444444444444444444444@
 5 **GRAFZERKENONDERZOEK** *
 F)))))))))))))))))))))))))))))))) -

De provincie Drenthe telt 21 joodse begraafplaatsen met samen ca. 1750 zerken. Het is van belang de gegevens op deze zerken vast te leggen. De inscripties kunnen inzicht geven in diverse aspecten van het joodse leven en de joodse religie, zoals dat ruim twee en een halve eeuw in de provincie Drenthe heeft bestaan.

De grafzerken worden aangetast door verwerking en zure regen. Op den duur kunnen de oudste stenen niet meer ontcijferd worden. In oprichting is daarom een werkgroep **Matseeba** (Hebreeuws voor 'grafsteen'). In deze werkgroep participeren de afdelingen Hoogeveen en Assen van het Genootschap Nederland-Israël, de joodse gemeenschappen in Drenthe en de Stichting Archeologie en Monument (SAM). De zerken moeten gereinigd worden, waardoor de teksten goed leesbaar worden. Verder moeten ze gefotografeerd worden, wat bij voorkeur in de ochtenduren bij strijklicht moet gebeuren.

De werkgroep wil graag in contact komen met vrijwilligers die zich met name voor de fotografische kant van het project willen inzetten. Voor informatie kunt u terecht bij de heer J. Granaada, Beukencamp 8, Hoogeveen, tel. 05280-70618.

(Overgenomen uit een rondzendbrief van het G.N.I. Hoogeveen)

GENOOTSCHAP NEDERLAND-ISRAËL

AFDELING ZWOLLE

))

JAARPROGRAMMA 1993 - 1994

Ons jaarprogramma 1992-1993 begonnen we met de woorden: 'Israël is en blijft een interessant en belangwekkend land. Als enige echte democratie in het Midden-Oosten stelt het de wereld steeds weer voor verrassingen'. Wie had toen kunnen dromen welke omwentelingen er nu, precies een jaar later, teweeg zijn gebracht. Israël, de machtigste staat in het Midden-Oosten, sluit vrede met zijn meest gevreesde vijanden!

Onze afdeling van het genootschap besteedt elk jaar aandacht aan de actuele politieke situatie van Israël en haar buurlanden en dat zullen we ook dit jaar weer doen tijdens de openingsavond van ons seizoen. Daarnaast zijn er bijeenkomsten over godsdienstige, culturele en andere onderwerpen die te maken hebben met Israël of het Jodendom. Door het organiseren van lezingen, dia-avonden, voordrachten, discussies en dergelijke trachten we de doelstelling van onze vereniging te verwezenlijken en belangstelling te wekken voor de staat Israël en de joodse cultuur. Op die wijze zijn we in staat onze kennis over Israël en het Jodendom te vergroten en een onjuiste beeldvorming te voorkomen.

Voor het seizoen 1993-1994 heeft het bestuur van onze afdeling weer een aantal avonden georganiseerd, waarvoor u hierbij van harte wordt uitgenodigd. Vrijwel alle avonden zijn gratis toegankelijk en u kunt belangstellende familieleden, vrienden en kennissen gerust eens meenemen voor een kennismaking. De avonden vinden plaats in de sfeervolle synagoge van Zwolle. Het programma ziet er als volgt uit.

Eerste bijeenkomst:

Onderwerp: De actuele politieke situatie in het Midden-Oosten
 Spreker: Mevr. H.M. Gelderblom-Lankhout, Lid van het Verbond van Liberaal-Religieuze Joden in Nederland en lid van de Eerste Kamer de Staten Generaal voor D66
 Datum: Woensdag 13 oktober 1993
 Aanvang: 19.30 uur

Tweede bijeenkomst:

Onderwerp: Emotie binnen de joodse traditie
 Spreker: Rabbijn W.J.E. van Dijk, Legerrabbijn namens het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap
 Datum: Dinsdag 9 november 1993
 Aanvang: 19.30 uur

Derde bijeenkomst:

Onderwerp: De kunst in Israël (met dia's)
 Spreker: Mevr. dr. R. le Fébre-Feld, Kunsthistorica te Blaricum
 Datum: Maandag 6 december 1993
 Aanvang: 19.30 uur

Vierde bijeenkomst:

Onderwerp: Jeruzalem, driemaal heilige stad (met dia's)
 Spreker: Drs. J.G.K. Littooi, Predikant voor Kerk en Israël in de Gereformeerde Keken en voorzitter van onze afdeling
 Datum: Woensdag 19 januari 1994
 Aanvang: 19.30 uur

Vijfde bijeenkomst:

Onderwerp: Joden in Nederland na de Tweede Wereldoorlog - de lege sociale ruimte
 Spreker: Mevr. T. Benima, Hoofdredactrice van het Nieuw-Israëlitisch Weekblad te Amsterdam
 Datum: Maandag 14 maart 1994
 Aanvang: 19.30 uur

Zesde bijeenkomst:**DE JOM HA'ATSMAOETVIERING**

De jaarlijkse viering van Jom Ha'atsmaoet - de onafhankelijkheidsdag van de staat Israël - welke dit jaar valt op 14 april 1994, zal op dinsdag 19 april 1994 door onze afdeling worden gevierd met een feestelijke avond. Over het programma wordt u te zijner tijd nader geïnformeerd.

Zevende bijeenkomst:**SYNAGOGEPAD**

Op zondag 5 juni 1994 organiseren we samen met de Stichting Judaica Zwolle voor de vijfde keer in successie het jaarlijkse synagogepad. Dat is een tocht per touringcar langs synagogen en joodse begraafplaatsen in de wijde omgeving van Zwolle. U krijgt daarvoor te zijner tijd een uitnodiging. Wilt u nu reeds deelnemersplaatsen reserveren dan kunt u zich schriftelijk aanmelden bij Stichting Judaica Zwolle, Postbus 194, 8000 AD Zwolle. U krijgt dan in het voorjaar van 1994 bericht voor welke datum u het inschrijfgeld van f 45,- per persoon moet voldoen om uw reservering om te zetten in deelname.

Plaats van de bijeenkomsten

Alle bijeenkomsten vinden plaats in de Zwolse synagoge aan de Samuel Hirschstraat 8 (voorheen Schoutenstraat) en zijn in het algemeen gratis toegankelijk.

Meer informatie

Mocht u meer informatie willen hebben over onze afdeling van het Genootschap Nederland-Israël, dan kunt u bellen met het secretariaat, tel. 038-536647.

Lidmaatschap en belangstelling

Het lidmaatschap van het Genootschap Nederland-Israël staat open voor allen die de staat Israël en de joodse cultuur een warm hart toedragen. Leden betalen een contributie van f 35,- per jaar en kunnen daarvoor de meeste avonden van het Genootschap in Zwolle gratis bezoeken. Wilt u zich opgeven als lid van onze afdeling, kent u iemand die geïnformeerd wil worden over onze avonden? Belt u dan even met bovenvermeld telefoonnummer?

Hennie van 't Riet-Kruizinga, secretaris

(Overgenomen uit Nieuw Israëlitisch Weekblad van 5 maart 1993)

Lachend wijzer worden

Er schijnt muziek te zitten in het uitgeven van boekjes over joodse humor. Voor mij liggen twee bundeltjes, uitgegeven door Bzztòh in Den Haag, die zeker de vijfde en zesde zijn over dit onderwerp bij deze uitgever.

In het boekje Een Kalkoen met een Hemd, heeft de samenstelster Willy Brill gezocht naar onalledaagse grappige en ontroerende uitspraken die de joodse traditie en de joodse leer hebben opgeleverd. Soms, zoals zij het noemt, wijsheid met een lichte toets, soms een verhaaltje met een versluisende lach.

Willy Brill is niet de eerste de beste. Ze is actrice en programma-maakster van Jiddisj theater en heeft verschillende boekjes op haar naam staan. Zeer contrasterende uitspraken zijn in dit boekje opgenomen, en niet alle hebben een joods accent. Een opmerking van Gertrud Stein, Jack Benny of Kurt Tucholski is geestig, maar drukt geen binding met het jodendom uit. Het zijn slechts uitspraken van joden. Toch stijgt dit boekje uit boven de meeste joodse grappenboekjes.

Het tweede boekje heet Rijker dan Rothschild. Het is samengesteld door David C. Gross, oorspronkelijk afkomstig uit New York. Zijn witzes komen onder meer uit de Verenigde Staten, Israël en Rusland. Ze hebben dus niet alleen de kleur van het sjetl, maar ook van het zonnige Miami en van (het nachtleven in)

Jeruzalem. Er zijn heel aardige verhalen bij, zoals het verhaal over Leon Blum, oud-premier van Frankrijk, die bij een bezoek aan Israël zei: „Ik ben in de eerste plaats Fransman, daarna een socialist en pas op de laatste plaats een jood.” Waarop Ben Goerion, zijn gastheer, antwoordde: „Maar in Israël lezen en schrijven we van rechts naar links.” Minder waarderen kan ik de anecdote over Sammy Davis jr. die jood werd, waarop de rabbijn zei: „Sammy, fijn dat je nu een jood bent, maar doe me een plezier, kom niet in mijn buurt wonen.” Wie lachend wijzer wil worden, vindt materiaal in beide boekjes. Plk.

Willy Brill: Een kalkoen met een hemd. Uitg. BZZTòH, 's Gravenhage, 1992. Prijs fl. 19,50.

David C. Gross: Rijker dan Rothschild. Uitg. BZZTòH, 's Gravenhage, 1992. Prijs fl. 16,50.

SJALOM ALEECHEM

Volgens de Talmoedische traditie worden sjoelgangers op sjabbatavond naar huis begeleid door twee engelen. Om hen en de sjabbat te begroeten wordt dan bij thuiskomst het volgende lied gezongen. U ziet de Nederlandse transcriptie, een Nederlandse vertaling en een melodie met daaronder de Engelse transcriptie (Overgenomen uit: Oneg Sjabbat, L.J.G., Amsterdam, 1976).

Sjalom aleechem malachee hasjareet, malachee eljon,
miemelech malchee hamelachiem, hakadosj baroech hoe.
Boachem lesjalom, malachee hasjalom, malachee eljon . . .
Borchoenie lesjalom, malachee hasjalom, malachee eljon . . .
Tseetchem lesjalom, malachee hasjalom, malachee eljon . . .

Vrede zij met u, dienende engelen, engelen van de Allerhoogste,
van de Koning der koningen, geprezen zij Hij.
Gij komt tot vrede, engelen van de vrede, engelen van de Allerhoogste . . .
Zegent mij met vrede, engelen van de vrede, engelen van de
Allerhoogste . . .
Uw heengaan is tot vrede, engelen van de vrede, engelen van de
Allerhoogste . . .

Andantino

1. Sha - lom a - ley - chem mal - a - chey ha - sha - ret mal -
4. Tzet - chem l' - sha - lom mal - a - chey ha - sha - lom, mal -

a - chey el - yon: mi - me - lech
a - chey el - yon: mi - me - lech

Fine
mal' - chey ham' - la - cheem, ha - ka - dosh ba - ruch hu, .
mal' - chey ham' - la - cheem, ha - ka - dosh ba - ruch hu.

2. Bo - a - chem l' - sha - lom mal - a - chey ha - sha - lom,
3. Bar - chu - nee l' - sha - lom mal - a - chey ha - sha - lom.

mal - a - chey el - yon,
mal - a - chey el - yon.

mi - me - lech mal' - chey ham' - la - cheem ha -
mi - me - lech mal' - chey ham' - la - cheem ha -

1. ka - dosh ba - ruch hu.
2. D.C. al-Fine
ka - dosh ba - ruch